

Izeddin Gylyç Arslan

Category: Kitapcy, Taryhy şahslar
написано kitapcy | 22 января, 2025
Izeddin Gylyç Arslan

ANADOLY SELJUKLY TÜRKMEN DÖWLETINIŇ SOLTANY:

► IZEDDIN GYLYÇ ARSLAN

Gylyç Arslan II ýa-da Izeddin Gylyç Arslan, Anadoly Seljukly türkmen döwletiniň Soltany.

Kakasy Rukneddin I Masudyň ýerine tagta geçýär.

■ TAGT DAWALARY, GOŇŞY DÖWLETLER BILEN ÇAKNYŞYKLAR WE YLALAŞYKLAR:

Rukneddin I Masut öňden gelyän däbe eýerip ýurduny üç oglunyň arasynda paýlaýar. Uly ogly Izeddin Gylyç Arslany hem tagt mirasdüşeri diýip yglan edip ony Elbistana mälík edip belleýär. Üçünji ogly Şahynşaha Ankaranyň we Çankyrynyň töwereklerini berýär. Ikinji ogly Döwlet barada hiç hili maglumat saklanyp galmandyr. Giýewleri bolan Danyşmentli Zunnuna Kaýseri mälikligini, Danyşmentli Ýagybasana Siwas mälikligini berýär. Rukneddin Masudyň 1155-nji ýylda aradan çykmagy bilen onuň ogullarynyň we giýewleriniň arasynda tagt ugrunda dava başlaýar. Izeddin Gylyç Arslan Elbistandan Konýa gelip tagta geçýär. Ilki Elbistany we Kaýserini ele geçirmek üçin ýörişe çykýar, ýolugra hem Ýagybasanyň üstüne gaýdýar. Emma Mosulyň atabegi Nureddin Zeñniden çekinip onuň bilen özara ylalaşýar. Izeddin Gylyç Arslanyň bu gowşaklygyny duýan Wizantiýanyň imperatory Manuel I Komnenos oňa garşy hyzmatdaş güýçleriň bileleşigini guramaga girişýär. 1159-njy ýylda Mosulyň atabegi Nureddin Zeñni bilen sebitdäki haçparaz güýçler, Şahynşah, Ýagybasan, Zunnun, Malatýanyň mäligi Zulkarneýin bu bileleşigi emele getirýärler. Gylyç Arslan olar bilen ylalaşmagyň çykalgasyny gözläp ugraýar. Ilki Ýagybasana ilçini ugradyp onuň bilen ýaraşyk baglaşmak isleýär. Oňa munun

deregine Elbistany bermegi tekliþ edenem bolsa bu synanşyk başa barmaýar. Soltan tarapyndan Erzurumyň mäligine gelinlik üçin ugradylan gyzyň kejebesi ýolda Ýagybasan tarapyndan çapawullanýar we onuň gyzy Zunnuna nikalanyp berilýär. Bu eden-etdilikli herekete gaýtawul bermek islän Gylyç Arslan ýene-de şowsuzlyga uçraýar. Soltan döwletiniň gowşamazlygy üçin ilki Wizantiýa bilen ýaraşyk baglaşmagyň ýollaryny gözleýär. 1162-nji ýylda Konstantinopola gidip, ol ýerde 80 günläp bolýar we Wizantiýa bilen ylalaşyk baglaşýar. Şertnamada Wizantiýa ikitaraplaýyn hyzmatdaşlyklar bilen birlikde türkmen taýpalarynyň Wizantiýanyň çäklerine aralaşmazlygyny şert edip goýýardy. 1153-nji ýylda Izeddin Gylyç Arslan Artyklylar bilen bileleşip Ýagybasanyň üstüne hüjüm edýär. Artyklylar Ýewfrat derýasyndan geçip Malatýanyň mäligi Zulkarneýine garşy hüjüme geçýär. Gylyç Arslan bolsa Siwasy Ýagybasandan almagy başaýar. Ýagybasan Şahynşah bilen birleşmek üçin Çankyra gaçýar we ol ýerde 1164-nji ýylda aradan çykýar. Ahyrynda Kaýseri alynýar. Emma Şahynşah bilen Zunnun Nureddin Zeňňiniň Malatýanyň alynmagyna garşy bolandygy üçin gala alynman galdy. Gylyç Arslanyň kakasynyň dogany Göksunyň mäligi Gök Arslan hem Nureddin Zeňňiniň tarapyna geçýär. Nureddin Zeňňi 1173-nji ýylda Maraşy we Göksuny Anadoly Seljukly döwletiniň elinden alýar. Şol ýyl hem Siwasda aýylganç açlyk döreýär. Gylyç Arslanyň aýal dogany adamsy Ýagybasanyň ýogalmagyndan soňra baran adamsy bilen bile halka kömek etmändigini sebäpli pitne ýüze çykýar we pitnäniň dowamynda ikisi hem öldürilýär. Halk Nureddin Zeňňä sygyňan Zunnunyň mälik bellenilmegini isleýär we Zunnun hem öz gezeginde Mosuldan gelip wezipä girişýär. Emma açlyk we gazaply howa şertleri sebäpli iki tarap hem ylalaşmagy makul bilýärler. Nureddin Zeňňi eline geçen şäheri yzyna gaýdyp berýär. Gylyç Arslan hem Zunnunyň Kaýseri mäligi edilip bellenmegine razylyk berýär. Şol wagtlar ermeni derebegi Toros hem türkmenlere garşy herekete geçýär. 1174-nji ýylda Zeňňiler hanedanlygynyň Siriýadaky we Mosuldaky hökümdary Nureddin Zeňňi Damaskda aradan çykýar. Nureddin Zeňňiniň ýaş ogly Salyh Ysmaýyl Müsürde häkimiýeti ele alanam bolsa Selahaddin Eýýuba

garşy gidip bilmeýär. 1174-nji ýylda Damasky eýelän Selahaddin Eýýuby Nureddin Zeññiniň dul galan aýalyny özüne nikalaýar we Salyh Ysmaýyly tagt naýyby edip belleýär. 1181-nji ýylda Salyh Ysmaýylyň aradan çykmagy bilen Zeññiler hanedanlygyndan adam galmaýar. Selahaddin Eýýuby bar ünsüni Ierusalime, Palestina we Müsüre gönükdirýär. Şeýlelikde Izeddin Gylyç Arslanyň Günorta Anadolydaky basdaşlaryna goldaw edip biljek uly syýasy güýç ortadan aýrylýar. Günbatar çäkleri üns merkezine alan we basdaşlaryna goldawyň azalandygyny gören Izeddin Gylyç Arslan Anadola ýüzüni öwürýär. Ol Kaýseri mäligi we köregi Zunnunyň we Şazada Şahynşahyň bilelikdäki goşunyny ýeňýär. Olar Wizantiýa gaçyp sygynýarlar. Gylyç Arslan dessine Ankarany, Darendäni, Kaýserini eýeläp ýetişýär. 1175-nji ýylda köregi Danyşmentli Ýagybasanyň ogullaryny döwletiniň uç begleri edip belleýär we Danyşment ogullarynyň begligini ortadan aýyrýar. Zeññilerdenem käbir ýerleri ele geçirýär we ermenileri ýeňlişe uçradýar.

■ WIZANTIÝA GARŞY URUŞ WE MIRÝOKEFALAN SÖWEŞI:

Köp wagt geçmänka Soltan bilen Wizantiýanyň arasyndaky ön baglaşylan ýaraşyk şertnamasy bozulýar. Imperator Manuel I Komnenos öz ýanyndan Zeññiler hanedanlygynyň soňlanmagyny, Selahaddin Eýýubynyň Orta Ýer deňziniň kenarlaryna ýüzüni öwürmegini strategik taýdan Gylyç Arslana kömege gelip biljek güýçleriň ortadan çekilendigini düşüňýär. Şeýle hem Wizantiýanyň hökümdary türkmenleriň Deñizlä, Kyrkagaça, Bergama, Edremite çenli gelendikleri üçin olaryň her ýylda adata öwrülen hüjümleriniň önüni almak isläpdir. Danyşmentli Zunnun we şazada Şahynşah Wizantiýa gaçyp barypdyrlar. Manuel I uly ýörişe taýýarlyk görüp başlady. Şeýle hem Danyşmentli Zunnuny we Şahynşahy Wizantiýalyklar bilen güýçlendirilen goşunlaryň başyna serkerde belläp olary Anadola ugradýar. Izeddin Gylyç Arslan gelen iki goşuny hem derbi-dagyn edip Wizantiýany yza serpikdirýär. Mundan soň Gylyç Arslan ikinji gezek Wizantiýa bilen ýaraşyk baglaşmak üçin ilçini ugradýar. Emma imperator ýaraşyk baglaşmaktan ýüz dönderýär. 1176-njy

ýylda Wizantiýalyýlar köp sanly franklardan, peçeneglerden, wengerlerden, serblerden toplanan hakyna tutma esgerlerden ybarat iki goşun bilen Gylyç Arslana garşy ýöriş gurnaýar. Demirgazykdan imperatoryň agasynyň ogly general Andronikos Watatzesiň ýolbaşçylygyndaky goşun Kastamonynyň we Amasýanyň üstünden 1176-njy ýylyň sentýabrynda Niksara gelip galanyň daşyny gabaýar. Emma golaýdaky türkmen goşuny bilen galanyň eteginde (Niksar söweşi) bolan aýgytlaýjy söweşde Wizantiýalyýlar masgara bolup ýeňilýär. Söweşde öldürilen Watatzesiň kellesi Izeddin Gylyç Arslanyň huzuryna ugradylýar. Wizantiýalyýlaryň günortadan giden beýleki goşun birligi imperator Manueliň öz ýolbaşçylygynda Konýany ele geçirmegi maksat edinýärdiler. Gylyç Arslan 17.09.1176-njy ýylda Sandykly bilen Dinaryň gündogaryndaky Ispartanyň Gelendost raýonynda (Mirýokefalan söweşi) Wizantiýalyýlary duzaga düşürýär. Bu türkmenleriň Anadolyda Wizantiýalyýlara garşy Malazgirt söweşinden soňra gazanan iň uly ýeňişidi. Bu masgaraçylykly ýeňlişden soňra Wizantiýa imperiýasy gaýdyp türkmenleri Kiçi Aziýadan çykarmaga milt edip bilmedi.

■ ÝARAŞYK WE ÖZGERIŞ DÖWRI:

Hususanam 1176-njy ýyldaky Mirýakefalon söweşinden soňra we 1190-njy ýyldaky Haçly ýörişi döwründe Anadoly Seljukly döwleti jasad jebisleşdiler we ýurtda parahatçylyk höküm sürüp başlaýar hem-de ykdysady, jemgyýet özgerişler amala aşyrylýar. Anadolyda içerki we daşarky söwda gatnaşyklary ösüş ýoluna girýär. Anadolyň söwda ýollarynyň ugrundaky kerwensaraýlar Gylyç Arslanyň döwründe gurulypdyr. Gylyç Arslanyň döwründen galan birnäçe kerwensaraýlar muňa mysal bolup biler. Ilkinji gämi ussahanalary Izeddin Gylyç Arslanyň döwründe işläp başlapdyr. Konýada açylan medreseler Anadolyda ylymyň we sungatyň gülläp ösmegine getiripdir. Parahatçylyk döwrüne girmegine garamazdan wagtal-wagtal çaknyşyklar ýüze çykyp durupdyr. Siriýada häkimiýeti ele geçiren Eýýubylar bilen Gylyç Arslan Raban galasynyň üstünde düşünişmändirler. Emma Seljukly weziri Ygtyýareddin Hasanyň diplomatiki ussatlygy

arkaly iki tarap hem ylalaşyga gelipdir. Bu ýaraşyk netijesinde iki türkmen döwleti bolan Eýýubylar we Seljuklylar bileleşip ermeni hökümdary Rupeniň üstüne ýöriş edýärler. Emma 1182-nji ýylda Gylyç Arslanyň Artyklylar bilen güýç birikdirip Diýarbekiri we Silwany eýelemegi Eýýubylaryň göwnüne ýaramaýar. Wisantiýa imperatory Aleksios II Komnenos döwründe türkmenler Egeý sebitlerini we Bitinýadaky şäherleri birin-birin ele geçirmäge başladylar. Ulyborly, Kütahýa, Eskişehir, gaýtadan türkmenleriň garamagyna geçýär. 1183-nji ýylda Aleksiosyň ölmegi bilen Wizantiýada ýüze çykan başagaýlykdan peýdalanan türkmenler Egeý deňziniň kenarlaryna çenli Alaşehirden başga hemme ýeri öz tabynlygyna geçirdiler.

■ DÖWLETIŇ MIRASDÜŞERLERE PAÝLANYP BERILMEGI:

Gylyç Arslan 1186-njy ýylda ýurduny on bir oglunyň arasynda şu aşakdaky ýaly görnüşde paýlap berdi:

- 1). Kutbeddin Mälikşa – Siwas, Aksaraý şäherlerini;
- 2). Rukneddin Süleýmanşa – Tokat we töwereklerini;
- 3). Nureddin Soltanşa – Kaýseri we töwereklerini;
- 4). Mugyseddin Togrulşa – Elbistan;
- 5). Muiseddin Kaýserşa – Malatýa şäherini;
- 6). Muhiddin Mesut – Ankara, Çankyry, Kastamony, Eskişehir şäherlerini;
- 7). Gyýaseddin Keýhysrow – Ulyborly, Kütahýa şäherlerini;
- 8). Nasreddin Berkýarykşa – Niksar, Koýulhisar şäherlerini;
- 9). Nyzameddin Argunşa – Amasýa şäherini;
- 10). Arslanşa – Nigde şäherini;
- 11). Sanjarşa – Eregli we günortasyny.

Bu paýlanyşykdan soňra Gylyç Arslanyň özi döwletiň merkezinde Soltan hökmünde ýurdy dolandyrmaga karar berýär. Ogullary bolsa içerki işlerden ýarym garaşsyz bellenen ýerleriniň mälikleri boldular. Emma köp wagt geçmänkä ogullarynyň arasynda tagt ugrunda göreş başlanýar. Gylyç Arslanyň özi 1189-njy ýylda Konýany ele geçirip özüni tagt mirasdüşeri diýip yglan etdiren Kutbeddine garaşly ýagdaýa düşdi. 1190-nji ýylda Üçünji Haçly ýörişi başlap haçparazlar Konýa geleninde

ol ýerde hökmürowanlyk Gylyç Arslanyň däl-de Kutbeddiniň elindedi...

■ ÜÇÜNJI HAÇLY ÝÖRİŞI.

NEMES BASYBALYJJYLARYNA GARŞY GAÝTAWUL:

1190-njy ýylda Üçünji haçly ýörişiniň guramaçysy Mukaddes Rim-German imperatory Fridrih Barbarossanyň serkerdeligindäki nemes goşununyň Anadolydan bökdençsiz geçmegi üçin Gylyç Arslan ilçilerini Edirnä gelip ýeten haçparazlar bilen gepleşik geçirmäge ugradýar. Gelineň ylalaşyga görä nemesler türkmenleriň hüjümlerine uçraman Anadolydan geçmelidi. Emma bu gelinen karar gojalan Gylyç Arslanyň ogullarynyň, aýratynam Kutbeddiniň göwnüne ýaramaýar. Gylyç Arslanyň ogullarynyň tabynlygyndaky türkmenler geçip barýan nemes goşunlaryna garşy wagtal-wagtal birnäçe hüjümleri gurnaýarlar. 17.05.1190-njy ýylda nemes haçparazlary Anadoly Seljukly türkmen döwletiniň paýtagty Konýanyň etegine gelip düşleýärler. Ylalaşygyň şertlerine görä goşun şähere girmän göni geçip gitmelidi. Emma 18-nji maý günü nemesler Konýa hüjüm etdiler we şäheri basyp aldylar. Taryhçylar bu garaşylmadyk hadysa dürli hili baha beripdirler. Käbir nemes taryhçylary imperator Fridrih goşunyna garşy birnäçe gezek edilen türkmen hüjümleri üçin olara göz görkezmek islänmişin. Käbir taryhçylar bolsa Izeddin Gylyç Arslanyň uly ogly Kutbeddiniň kakasy bilen arasynyň gowy däldigini, şonuň üçin hem onuň Konýany goramak üçin şähere gelendigini we şähere gelen badyna kakasyny göz tussagyna alandygyny, derhal şäheriň daşyndaky nemesler bilen söweşe girişendigini, söweşden yza çekilip hem Konýanyň nemesleriň eline geçmegine sebäp bolandygyny ýazýarlar. Bu çaklamalaryň haýsy biri bolan bolsa-da, Konýany eýelän nemesler şäherde kän eglenip durmandyrlar we baş günden soňra Ierusalime aşmak üçin Orta ýer deňizine tarap ýola çykýarlar. 10.06.1190-njy ýylda imperator Fridrih garaşylmadyk ýagdaýda Göksuw derýasynda gark bolup ölýär. Şeýlelikde öz-özünden dagap giden nemes haçparazlary türkmenlere, Gylyç Arslana we onuň ogullaryna howp döretmeklikden çykýar.

■ ÖLÜMI

Nemesleriň dagamagyndan soňra Soltanyň ogullarynyň dawasy hasam ýitileşýär. Kutbeddin kakasyny zor bilen ýanyna alyp Kaýserini eýelemek maksady bilen dogany Nureddin Soltanşa garşy hüjüme geçýär. Gylyç Arslan oglunyň elinden sypyp Kaýserä gaçýar. Kutbeddin Konýa dolanýar we özüni Soltan diýip yglan edýär. 1192-nji ýylda Gylyç Arslan Ulyborlydaky ogly Gyýaseddin Keýhysrow bilen birlikde Konýa ýöriş edýär we şäheri ele geçirýär. Aksaraýa gaçan Kutbeddini kowalap şäheri gabawa alýar. Aksaraý gabawy döwründe hem aradan çykýar. Ondan soňra Konýany elinde saklaýan ogly Gyýaseddin Keýhysrow I Soltanlygyň tagtyna geçýär. Gylyç Arslanyň kümmedi häzir Konýanyň "Alaeddin" metjidiniň ýanyndadyr. Izeddin Gylyç Arslanyň ölmezden öň ýurduny ogullarynyň arasynda paýlaşdyrmagy, entek ol dirikä ogullarynyň arasynda agzalalygyň döremegine getirýär. Bu agzalalyk ol aradan çykandan soňam dowam edipdir. Bu bolsa öz gezeginde Anadoly Seljukly türkmen döwletini pese düşüripdir. Uzak wagtlap hökmürowanlyk sürendigine garamazdan ýaşynyň soňunda ýurduna gutarnykly asudalyk getirip bilmändigi we döwletini ogullarynyň arasyna paýlamagy türkmen döwletiniň güýçlenmegine zyýanly täsirlerini ýetiripdir.

■ TÖWEREKLEÝIN ÖWRENMEK ÜÇIN PEÝDALANYP BOLJAK ÇEŞMELER:

- 1). Osman Turan "Seljuklylar döwründe Türkiýe: Alp-Arslandan Osman Gaza çenli syýasy taryh (1071-1828)", "Bogaziçi" neşirýaty, Stambul-2002 ý;
- 2). Stiwen Runkmen "Haçly ýörişleriniň taryhy", 3 tomlyk;
- 3). C.Tyerman "God's war: a new history of the Crusades";
- 4). Katerina Brenning "Turkishhan" web saýty (iňlis dilinde).

Internet maglumatlary esasynda taýýarlandy.

Taryhy şahslar